

VULKANISCH BANKIEREN

Jan Libbenga

*Vulkanisch
bankieren*

Het Icesave-drama onthuld

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

© Jan Libbenga 2010
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Mulder van Meurs
NUR 400/781
ISBN 978 90 468 0906 8
www.nieuwamsterdam.nl/janlibbenga

Inhoud

Inleiding	7
1 Tussen hoop en wanhoop	13
2 Geiser Archipel	23
3 IJslandse oligarchen	32
4 Made for you	41
5 The iceman cometh	48
6 Spaaroorlog	58
7 Nucleaire winter	67
8 IJselijke IJzen	80
9 Spaarflop	86
10 Vallende ijspegels	98
11 Volg onze centen	112
12 Operatie Koud	123
13 Helvítis fokking fokk	131
14 Oorverdovend nee	142
15 Falende ijsmeesters	159
16 Game over	174
17 Vulkanisch innoveren	182
Chronologie	195
Bronnen	203
Register	234

Inleiding

‘De crematie van de Icesave Bank veroorzaakt een enorme aswolk vanuit IJsland,’ meldt posterplakclub Loesje als in april 2010 de IJslandse vulkaan Eyjafjallajökull dagen achtereen gloeiende as hoog in de atmosfeer blaast. Ook IJslanders, gewend aan spuitende geisers en stomende heetwaterbronnen, zijn onder de indruk van het natuurgeweld. Meer dan 20.000 inwoners van het Arctische eiland trekken tijdens weekeinden met hun terreinwagens erop uit om de lava-uitbarstingen te aanschouwen. “‘The Lord of the Rings’”, maar dan in het echt,’ zegt de IJslandse vulkanoloog Sigurður Gíslason vol bewondering. Zelfs vrouwen wagen zich op hoge hakken op de grommende berg. Topkoks serveren er een sterrenmenu, overgoten met champagne, ‘peperduur te nuttigen in de vrieskou’, zo schrijven de kranten.

Intussen ligt als gevolg van overtrekkende aswolken het Europese vliegverkeer compleet stil en ook Nederland geniet enkele dagen achtereen van azuurblauwe luchten waarin geen condensstreep te ontdekken valt. De aswolken kosten de luchtvaartmaatschappijen dagelijks 150 miljoen euro aan inkomsten, zo rekent luchtvaartorganisatie IATA uit. De financiële schade blijkt dan al vele malen groter te zijn dan die van de aanslagen van 11 september 2001, toen de vliegtuigen slechts drie dagen aan de grond bleven staan.

In het late voorjaar van 2010 lijkt Eyjafjallajökull eindelijk tot rust te komen. Maar deskundigen waarschuwen dat het daarmee allerminst voorbij is. De vijftig kilometer verderop gelegen vulkaan Hekla rookte na de uitbarsting in 2000 twee jaar lang. En Laki stootte in 1783 zelfs zo veel as uit dat het noordelijk halfrond lange tijd in een waas van mist werd gehuld en de daaropvolgende misoogsten en hongersnood aanhielden tot aan de Franse Revolutie. De IJslanders, nazaten van Vikingen, hebben ergere rampen meegemaakt: in de achttiende eeuw maakten een pestepidemie, aardbevingen, vulkaanuitbarstingen en mislukte oogsten zelfs duizenden slachtoffers op het eiland.

Toch leek IJsland niet voorbereid op de implosie van de drie grootste IJslandse banken op 6 oktober 2008. Zij hadden stuk voor stuk enorme leningen uitstaan aan hun grootste aandeelhouders die daarmee als ware Vikingen op rooftocht gingen en het ene Europese bedrijf na het andere kochten. Om die expansiedrift te financieren moest de geldvoorraad van de banken telkens worden aangevuld. Vanaf 2006 ging dit grotendeels via internetspaarbanken in het buitenland. Kaupthing Edge haalde in ruim tien Europese landen spaargeld op en rivaal Landsbanki vergaarde in recordtijd 3,8 miljard euro bij Nederlandse en Engelse spaarders via Icesave. Totdat als gevolg van de wereldwijde financiële crisis de zeepbel knapte en de banken in acute geldnood kwamen. IJsland stortte zich in een diepe recessie. Was IJsland in 2008 nog het vierde rijkste land ter wereld, in 2009 had het plotseling de junkstatus. Zo'n 95 procent van de waarde van de effectenmarkt werd weggevaagd, huishoudens worstelden met torenhoge schulden en jonge werkloze IJslanders trokken massaal naar het buitenland.

Een felle ruzie tussen Nederland en IJsland over de terugbetaling van een deel van de spaargelden van Icesave eindigde maart 2010 tijdens een IJslands referendum dan ook in een oor-

verdovend 'nee'. Het is nog maar zeer de vraag of de 320.000 inwoners met een buitenlandse schuld van negen maal het Bruto Binnenlands Product (BNP) de lasten kunnen dragen. Nog deze zomer moest 25 miljoen IJslandse kroon (164.000 euro) worden uitgetrokken voor inwoners van Reykjavik die zelfs geen voedsel meer konden kopen.

Ook voor Nederland zijn de gevolgen nog steeds merkbaar. Bijna 500 Nederlandse spaarders die meer dan 100.000 euro op de Icesave-rekening hadden staan zijn gezamenlijk 40 miljoen euro kwijt. Zij vallen niet volledig onder de Nederlandse depositogarantieregeling en wachten op een gebaar van Reykjavik. Een aantal gemeenten en provincies die hun geld hadden ondergebracht bij Icesave moeder Landsbanki zag eveneens miljoenen verdampen; geld dat had kunnen worden besteed aan scholen, zwembaden en andere voorzieningen. 'Gelet op de ervaringen in het Verenigd Koninkrijk is het onbegrijpelijk dat in Nederland een bijkantoor werd geopend,' zo concludeerde een IJslandse parlementaire onderzoekscommissie eerder dit jaar over de Icesave bank.

IJsland is vaak vergeleken met de kanarie die kompels vroeger in kolenmijnen moest waarschuwen voor dreigend mijngas; het eerste slachtoffer van de internationale kredietcrisis. Dat is maar ten dele juist. De belangenverstrengeling van bankeigenaren, ondernemers en regeringsleiders en de groeiende geldzucht van een kleine groep dertigers heeft eveneens bijgedragen aan de ondergang. Toch wordt de affaire doorgaans iets te makkelijk afgeschoven op 'hebbelijke IJslandse bankiers, volstrekt falende politici en buitengewoon naïeve toezichthouders', zoals in het boek *Het Icesave Drama* van Gerard van Vliet en Dadi Raffson te lezen valt. Men kan de schuldvraag moeilijk uit de context van de internationale kredietcrisis lichten. Een aantal gebeurtenissen heeft de neergang in een stroomversnelling gebracht.

De nationalisatie van de derde bank van IJsland Glitnir eind september 2008, kort na de val van de Amerikaanse zakenbank Lehman Brothers, was een belangrijke inschattingsfout van de IJslandse regering: de financiële wereld verloor ieder vertrouwen in de IJslandse bankensector. De antiterrorisme-maatregelen die de Britse regering najaar 2008 inzette tegen IJsland maakten het land zelfs tot een internationale paria.

Bij alle kritiek wordt het eigen falen bovendien vaak verzwegen. Gedupeerde groot spaarders die stellen dat zij misleid zijn wisten heel goed welke risico's zij namen door bedragen hoger dan 100.000 euro op IJslandse rekeningen te storten. IJsland garandeerde niet meer dan 20.000 euro, en de Nederlandse dekking was beperkt. Britse kranten waarschuwden al bij de lancering van Icesave in Engeland dat spaarders niet meer geld moesten storten dan het IJslandse depositogarantiefonds kon garanderen. Achteraf klonk ook veel kritiek op De Nederlandse Bank (DNB), die het Icesave-drama 'allang had zien aankomen, maar niet ingreep'. Feit is dat de Britse toezichthouder nog veel langer met Icesave worstelde, terwijl begin 2008 al 1 miljard pond aan spaargeld door verontruste spaarders was opgenomen en het Britse parlement al openlijk kritiek uitte op de beperkte middelen van het IJslandse Garantiefonds. Bovendien greep DNB wel degelijk in door een stille curator te benoemen, uitgerend op de dag dat het IJslandse parlement zou instemmen met een noodregeling voor de banken.

In de loop der tijd zijn er trouwens een hoop misverstanden over Icesave ontstaan. Het verhaal dat de DNB aan Icesave Nederland een bovengrens had gesteld van 500 miljoen euro en desondanks niet ingreep toen er meer geld werd opgehaald is onjuist, evenals de bewering van de voormalige minister van Bankzaken van IJsland dat Nederland Icesave de toegang tot de spaarmarkt had kunnen versperren 'zoals Frankrijk wel heeft

gedaan'. Icesave heeft nooit een bankvergunning bij de Franse Centrale Bank aangevraagd. Er waren zelfs geen concrete plannen om op korte termijn activiteiten in Frankrijk te starten.

De Icesave-affaire heeft eigenlijk maar kort de aandacht getrokken van de Nederlandse pers. Na de verhalen over het leed van de spaarders, verdween het onderwerp al snel van de voorpagina. De perceptie was blijkbaar dat de meeste Nederlandse spaarders waren gecompenseerd en Nederland met IJsland wel tot een vergelijk zou komen over de terugbetaling van ruim 1,7 miljard euro. Bovendien werd de aandacht al snel afgeleid van de problemen rond de DSB Bank, Neerlands eigen Icesave-affaire.

De geopolitieke aspecten van de crisis – medio 2010 nog fraai geïllustreerd door de website *The DutchIceland*, een ludiek plan om IJsland te verdelen onder haar schuldeisers Groot-Brittannië en Nederland – bleven dan ook grotendeels onderbelicht. Ook de politieke aardverschuiving die zich op IJsland voltrok na de val van de banken kreeg in Nederland nauwelijks aandacht. Met keukengerei en liters kwark werden de falende politici uit het IJslandse parlement verdreven en grepen burgerbewegingen rond troubadours en cabaretiers hun kans. Hetzelfde gebeurde toen ruim twintig jaar geleden in Tsjecho-Slowakije Václav Havel en zijn Burgerforum na de fluwelen revolutie de communisten uitzwaaiden. Minstens even opmerkelijk waren de acties van InDefence, de IJslandse actiegroep die 60.000 handtekeningen verzamelde tegen de Icesave-wet en de president van IJsland wist te bewegen om niet te buigen voor de druk van het boze buitenland.

En wie zelf eens poolshoogte neemt in dit magische land met een bevolking niet groter dan drie keer Venlo, begrijpt maar al te goed waarom het hoofdelijk omslaan van de Icesave-schade over alle inwoners zo veel weerstand oproept en IJsland nu al

bijna twee jaar gijzelt. Per slot van rekening is het Halldór Mo-
daal die moet opdraaien voor een uit de hand gelopen casino-
economie. Nog altijd worstelen IJslanders met de *kreppa* (cri-
sis). Zij vrezen als gevolg van de schuldenberg steeds meer in de
armen gedreven te worden van de Europese Gemeenschap en
het Internationale Monetaire Fonds (IMF), terwijl ze liever baas
over eigen eiland blijven, net als vroeger, toen IJsland bij de ka-
beljauwoorlogen vrijwel altijd aan het langste eind trok. Wel is
inmiddels de jacht geopend op de Vikingrovers: de groep van
ongeveer dertig bank- en zakenlieden die het land aan de rand
van de afgrond hebben gebracht. Daarnaast wilde een sterk
verdeelde parlementaire enquêtecommissie dat de IJslandse
ex-premier en drie oud-ministers worden berecht voor hun rol
bij de bankencrisis. Want de IJslanders willen zo snel mogelijk
afrekenen met de zwartste bladzijde uit hun geschiedenis. Zo'n
1500 IJslanders gingen najaar 2009 tijdens een Nationaal As-
semblee in Reykjavik dan ook op zoek naar een nieuw ethisch
reveil. En na een periode van vulkanisch bankieren is het tijd-
perk van vulkanisch innoveren aangebroken. Waar een crisis al
niet goed voor is.

Dit boek kwam tot stand dank zij een aantal direct betrok-
kenen die hun verhaal wilden vertellen op voorwaarde dat zij
niet rechtstreeks geciteerd of als bron vermeld zouden worden.
Zo kan voor eerst het verhaal rond Icesave Nederland verteld
worden. In Reykjavik waren diverse academici, parlementari-
ers, bloggers en journalisten bereid hun analyses toe te lichten.
Daarnaast werd dankbaar gebruik gemaakt van honderden ges-
chreven bronnen.

Jan Libbenga,
september 2010

1 Tussen hoop en wanhoop

Het *Financieele Dagblad* meldt maandag 6 oktober 2008 nog monter dat de bankencrisis voor de nieuwkomers op de Nederlandse spaarmarkt helemaal niet zo slecht is. 'We zien de afgelopen weken een toename in het aantal spaarders,' zegt Bas Stoetzer, algemeen directeur van Landsbanki Nederland. De IJslandse bank is in mei 2008 een Nederlandse internetbank onder de naam Icesave gestart en het loopt storm. De Consumentenbond moedigt consumenten aan het spaargeld zo veel mogelijk te spreiden. Met de huidige kredietcrisis is het niet verstandig om geld op één rekening te zetten. En gelukkig zijn er steeds meer banken die klanten met hoge rentes lokken.

Automatiseerder François Dumas (56) plaatst die bewuste maandag nog 80.000 euro op de rekening van Icesave. Door de crisis is hij zijn baan kwijtgeraakt bij het marktonderzoeksbureau ACNielssen, dat moest inkrimpen. Zijn ontslagpremie beleggen leek hem te riskant. Het geld wordt daarom eerst bij Fortis gestort, maar als ook deze bank de gevolgen ondervindt van de aanhoudende recessie, acht Demas het raadzaam om een deel van het geld elders onder te brengen. Een financieel adviseur raadt hem Argenta aan, een Belgische spaarbank met een hoge rente. Hij besluit echter voor Icesave te gaan; de hoge gegarandeerde rente van 5,25 procent lijkt hem een aantrekkelijke investering.

Dumas is zich door drukte niet bewust van het nieuws dat in de loop van de dag bekend wordt. De Europese beurzen duiken die ochtend al diep in het rood door de voortgaande problemen rond de Europese banken. Op een minitop in Parijs zijn de grootmachten van Europa er niet in geslaagd om concrete afspraken te maken over de aanpak van de kredietcrisis. De Amsterdamse beurs noteert voor de tweede opeenvolgende maandag het grootste verlies sinds de beurskrach van 1987.

Maar het belangrijkste nieuws moet dan nog komen. Landsbanki, de moedermaatschappij van Icesave, wordt samen met andere banken door de IJslandse toezichthouder onder curatele gesteld om, zoals de IJslandse premier het formuleert in een dramatische tv-rede waarin hij de bevolking oproept toch vooral kalm te blijven, een 'economische ramp te voorkomen'. De handel in alle belangrijke bankaandelen is op last van de toezichthouder stilgelegd. De dag daarop krijgt de eerste bank van IJsland, Kaupthing, een noodd krediet van 500 miljoen euro. 'Kaupthing is een Noord-Europese bank op mensenmaat: met haar 3200 medewerkers en haar korte beslissingslijnen is ze in staat om zeer snel van koers te veranderen en te anticiperen op de aangekondigde stormen,' klinkt het dan nog geruststellend op de site van de Belgische vestiging van de bank. Maar nog dezelfde week zijn bij Kaupthing België alle rekeningen geblokkeerd. Omdat de Britse overheid de antiterreurwetgeving heeft gebruikt om Kaupthings activiteiten in Groot-Brittannië onder beheer te plaatsen, ziet dochter Kaupthing België zich genoodzaakt uitstel van betaling aan te vragen. 'Het personeel ging door een hel,' zou oud-directeur Stéfan Richter later vertellen. 'Voor hen hebben we zelfs een team binnengehaald dat psychologische bijstand verleende. De verwarring was compleet. Er speelden zich 20.000 drama's af.'

Directeur Martijn Hohmann van Icesave voelt maandag

6 oktober aan het einde van de dag zijn Blackberry herhaaldelijk trillen. Het is ongetwijfeld dringend, maar hij kan niet opnemen. Hij staat in de rij voor het condoleanceregister op een familiebegrafenis en het zou wel erg ongepast zijn om zelfs maar te kijken. Bovendien is hij sinds 1 september niet meer verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken bij Icesave Nederland. Hij begeleidt de internationale uitrol van de spaarbank vanuit de rust van zijn huis. Icesave Noorwegen, België en Duitsland moeten de komende maanden live gaan en daar heeft hij het druk genoeg mee. Direct na de begrafenis loopt hij naar buiten en ziet hij de lijst van gemiste oproepen en mails. Hohmann belt zijn IJslandse collega's en hoort paniek in hun stem. Zijn meerderen in IJsland kan Hohmann niet meer bereiken. Niemand kan hem vertellen wat er gaat gebeuren.

Nog geen week eerder had de kredietcrisis al slachtoffers gemaakt. Wachovia, een van de grootste banken van Amerika, was overgenomen door rivaal Citigroup. De Belgisch-Franse bank Dexia had zijn grootste koersdaling ooit beleefd. Het Britse Bradford Bingley was deels genationaliseerd. En in IJsland was de derde bank Glitnir voor 600 miljoen euro door de overheid ingelijfd na het omvallen van de Amerikaanse zakenbank Lehman Brothers. Hohmann had zich over deze ontwikkelingen zorgen gemaakt en het pr-kantoor geïnstrueerd mochten er vragen komen. Maar die vragen kwamen niet, wellicht omdat Glitnir toch een kleine bank was en de relatie met Icesave onduidelijk bleef. Alleen hoofdredacteur Jan-Jaap Heij van *De Pers*, die een deel van zijn huishoudgeld had geparkeerd bij Icesave, begon zich achter de oren te krabben: 'IJslandse overheid redt Glitnir. Normaal gesproken denk ik bij het lezen van zo'n bericht dat er een vissoort op uitsterven staat, maar de tijden zijn niet naar zulke laconieke gedachten. Dus van wie was dat Icesave ook al weer?'